

De opwekking van Lazarus

Johannes 10:40-11:54 benaderd vanuit de genre- en vormkritiek

Nico Riemersma, *Den Haag*
n.riemersma@planet.nl

Abstract

In this article the story of the raising of Lazarus is object of study. I approach this story from Genre- und Formkritik. I begin with the delimitation, context and structure of this passage. Afterwards I treat John John 10:40-11:54 as a miracle story, discuss the question to which genre it belongs and examine the different motifs, with special attention for the motif of the late coming of the miracleworker, clearing the way for discussion about life and death as the definitive end, and the motif of belief, not a condition, but goal for the miracle.

Keywords: New Testament, Gospel of John, Miracles, Raisings

De eerste vraag die een uitlegger van een Bijbelse tekst zich zal stellen, is met welk type tekst hij/zij te maken heeft. Het antwoord op die vraag is van belang voor het verstaan van de tekst. Omdat in deze studie Johannes 10:40-11:54, het verhaal over de opwekking van Lazarus, centraal staat, is mijn eerste vraag dan ook tot welk genre deze tekst behoort. Die vraag is op het eerste gezicht niet moeilijk te beantwoorden. Het betreft een wonderverhaal. Het antwoord mag simpel zijn, wat me trof is dat er dan een enorm groot aantal studies over de opwekking van Lazarus mag zijn verschenen, er zijn maar weinige die deze tekst vanuit dat gegeven benaderen. Wat ik in deze studie dan ook wil doen, is Johannes 10:40-11:54 benaderen als een wonderverhaal. Met welke doel? Om op deze manier het bijzondere van deze perikoop op het spoor te komen.

Nu kan genrekritiek niet zonder vormkritiek. In zijn vormkritisch onderzoek van de nieuwtestamentische wonderverhalen heeft Gerd Theißen belangrijk werk verricht.¹ Hij maakt niet alleen onderscheid in typen wonderverhalen, maar ook in motieven die in wonderverhalen voorkomen. Wanneer we zijn onderzoek op ons verhaal toepassen, roept dat twee vragen op: (1) met wat voor type wonderverhaal hebben we hier van doen, en (2) welke motieven doen zich hier voor en hoe zijn ze te duiden? Een vraag die in Theißen's boek minder naar voren komt, is of er ook gesproken kan worden van een grondpatroon dat aan elk wonderverhaal ten grondslag ligt. Die kwestie besprak ik in mijn proefschrift.² Ik wil dat aspect ook hier gebruiken, eveneens om te laten zien dat we hier met een bijzonder wonderverhaal te maken hebben.

Ook dit wonderverhaal komt, zoals ook de andere wonderverhalen in de evangeliën, niet losstaand tot de lezer; het maakt deel uit van een groter verband. Dat roept enerzijds de vraag op naar de afbakening van de perikoop, anderzijds vraagt dat om aandacht voor de context. Daarmee zal ik dan ook beginnen. Direct daarna bespreken we de vraag op basis waarvan Johannes 10:40-11:54 een wonderverhaal is te noemen. Het onderzoek

---

¹ G. Theißen, *Urchristliche Wundergeschichten: Ein Beitrag zur formgeschichtlichen Erforschung der synoptischen Evangelien*, Gütersloh 1998.

² N.A. Riemersma, *Aan de dode een wonder gedaan: Een exegetisch-hermeneutische studie naar de dodenopwekking in Lucas 7,11-17 in relatie tot 1 Koningen 17,17-24 en Vita Apollonii IV,45 (ACEBT Sup. Series 14)*, Bergambacht 2016, 55-60.

vervolgt met de vraag naar het subgenre. Valt Johannes 10:40-11:54 onder de genezingsverhalen of valt het onder de zelfstandige categorie van de dodenopwekkingen? Daarna bezien we de motieven: Welke komen in het verhaal voor? Wat valt daarin op? Daaraan vooraf bespreken we de opbouw van de passage. De bijdrage eindigt met een aantal conclusies die het bijzondere van juist dit wonderverhaal laten zien.

Afbakening

Wie vanuit het wonderverhaal naar deze tekst kijkt, zal geneigd zijn om Johannes 11:1-44 als een afgeronde perikoop te beschouwen: in de verzen 1-6 hebben we met de noodsituatie (de ziekte en daarna de dood van Lazarus) te maken, waarmee een wonderverhaal meestal begint, in de verzen 38-44 doet zich de oplossing van de noodsituatie voor (de opwekking van Lazarus uit zijn graf). Tal van exegeten zijn deze opvatting toegedaan.³ Anderen zijn van mening dat de verzen 45-46 daar nog bij horen, omdat we hier met de reactie op het wonder van doen hebben (van Judeeërs die het hadden zien gebeuren).⁴ Het is een aantrekkelijk voorstel, dat we echter toch moeten afwijzen. Het doet namelijk geen recht aan de tekst. De opwekking van Lazarus staat namelijk in een nog groter kader, zoals ik hieronder zal laten zien.

Ook degene die verantwoordelijk is voor de hoofdstukindeling van de Bijbel, Stephen Langton, is van mening dat er een nieuw deel begint met de mededeling 'Er was dan een ziek iemand' (11:1). Het slot zou dan de korte passage zijn die begint met de tijdsaanduiding 'Nabij was het Pascha van de Judeeërs' (11:55-57). Deze afbakening valt zowel wat het begin als wat het slot betreft te betwisten. Dat de mededeling 'Er was dan een ziek iemand' als een nieuw begin wordt gezien, is niet vreemd. De verteller introduceert tenslotte een nieuw verhaalpersonage. Wanneer je echter naar het hoofdpersonage Jezus kijkt, dan is het wel vreemd om hier een nieuw begin te zien. Van hem wordt in 10:40 verteld dat hij vertrok (sc. uit Jeruzalem) naar de overzijde van de Jordaan, waar Johannes doopte (zie 1:19-28). Het is naar deze plaats waarnaar 'de plaats waar hij was' in 11:6 verwijst. Johannes 10:40-42 en 11:4-16 spelen zich op dezelfde plaats af. Het brengt mij ertoe om niet 11:1, maar om 10:40 als het begin van de nieuwe verhaaleenheid te zien.

Waar eindigt de passage? Bij de opwekking (v. 44)? Of bij de dubbele reactie op 'wat hij gedaan had' (v. 45b) / 'wat Jezus gedaan had' (v. 46b)?⁵ Probleem van deze opvattingen is dat in dat geval het ultieme resultaat van Lazarus' opwekking op deze manier buiten

³ S.M. Fischbach, *Totenerweckungen: Zur Geschichte einer Gattung* (FzB 69), Würzburg 1992, 237-239; M.W.G. Stibbe, 'A Tomb with a View: John 11,1-44 in Narrative-Critical Perspective', *NTS* 40 (1994), 38-54; H. Servotte, 'De opwekking van Lazarus (Johannes 11,1-44)', in: G. van Belle (red.), *Het Johannesevangelie: Woorden om van te leven*, Leuven/Amersfoort 1995, 145-155, i.h.b. 145; M. Labahn, *Jesus als Lebensspender: Untersuchungen zu einer Geschichte der johanneischen Tradition anhand ihrer Wundergeschichten* (BZNW 98), Berlin 1999, 378; W.E. Sproston North, *The Lazarus Story within the Johannine Tradition* (JSNT Sup. Series 212), Sheffield 2001; O. Hofius, 'Die Auferweckung des Lazarus', *ZThK* 102 (2005), 17-34, i.h.b. 17; J. Smit, *Het verhaal van Johannes: Sleutelfiguren uit zijn evangelie*, Heeswijk 2015, 78. De afbakening wordt niet altijd verantwoord.

⁴ B. Byrne, *Lazarus: A Contemporary Reading of John 11:1-46* (ZS:NT), Collegeville, MN 1991, 27-28 en C. Welck, *Erzählte Zeichen: Die Wundergeschichten des Johannesevangeliums literarisch untersucht* (WUNT II/60), Tübingen 1994, 208.

⁵ J. Maas, 'De structuur van de geloofscommunicatie in Johannes 11,1-46', in: P. Beentjes *et al.* (red.), *'Gelukkig de mens': Opstellen over psalmen, exegese en semiotiek aangeboden aan Nico Tromp*, Kampen z.j., 169-181, i.h.b. 169, laat de tekst 'bij' – moet zijn vóór – vers 47 eindigen.

beschouwing blijft: de beslissing van het Sanhedrin om Jezus te doden (v. 53). Het lijkt alleszins logisch, zeker ook gezien de tijdsaanduiding ('vanaf die dag') om vers 53 als het slot te zien.⁶ Ik ben echter van opvatting dat vers 54 het slot vormt. Het verhaal eindigt dan namelijk op dezelfde manier als het in 10:40-42 begon: Jezus die aan zijn belagers zoekt te ontkomen. Johannes 11:54 vormt de afsluitende zin van Jezus' openbare optreden waarover de eerste elf hoofdstukken vertellen.⁷

De tijdsaanduiding 'Nabij was het Pascha van de Judeeërs' vormt het begin van de daaropvolgende passage (11:55-57), gevolgd door het verhaal van de zalving door Maria van Jezus, in Betanië (12:1-11). Nog weer andere uitleggers zijn dan ook van mening dat de verhaaleenheid in 12:12 eindigt. Als belangrijk argument wordt genoemd dat in 12:1-12 dezelfde drie verhaalpersonages (Marta, Maria en Lazarus) voorkomen als in 11:1-54. Een tweede, vaak genoemd argument is dat het verhaal met de opwekking van Lazarus niet af is. Daarvoor zorgt de maaltijd, met de zalving door Maria. Over deze zalving was tenslotte aan het begin, in 11:2, gesproken. De melding van de zalving en het verhaal van de zalving omsluiten zo het verhaal. Het nauwe verband tussen 10:40-11:54, 11:55-57 en 12:1-12 kan absoluut niet ontkend worden. Nadeel van deze opvatting is dat op deze manier geen recht gedaan wordt, noch aan de tijdsaanduidingen van 11:55 en 12:1, noch aan de plaatsbepalingen van 11:55 en 12:1. Dat zijn dikwijls indicatoren dat er een nieuwe verhaaleenheid begint. Een verteller maakt zich op deze manier enigszins los van het voorafgaande. De eerste tijdsaanduiding (11:55) beschouw ik dan ook als indicator dat in 11:55 een nieuwe scène begint. We hebben hier te maken met de eerste scène in een lange rij, met als gemeenschappelijk thema het Pascha: 11:55-57 (het Pascha is nabij; de opgang naar Jeruzalem); 12:1-11 (zes dagen voor het Pascha; in Betanië); 12:12-50 (vijf dagen voor het Pascha; de intocht in Jeruzalem); 13:1-17:26 (voor het Pascha, ergens in Jeruzalem) + 18:1-27 (aan de overzijde van de beek Kidron); 18:28-19:41 (het Pascha). Johannes 11:55 vormt dan ook het begin van het tweede hoofddeel van het Johannesevangelie (11:55-21:25). De evangelist weet beide hoofddelen (1:1-11:54 en 11:55-21:25) nauw aan elkaar te verbinden door het slot van het eerste hoofddeel: 10:40-11:54, en het begin van het tweede hoofddeel: 11:55-21:25, nauw op elkaar te laten aansluiten. Het is een bekende literaire techniek om verhaaleenheden op deze manier te 'zwaluwstaarten'.

Context

(1) Johannes 10:40-11:54 maakt deel uit van een grotere verhaaleenheid die in 10:22 begint en in 11:54 eindigt. Deze verhaaleenheid begint in Jeruzalem in de tempel op het Vernieuwingsfeest. De eerstvolgende, vergelijkbare tijdsaanduiding vinden we in 11:55 met 'Nabij dan was het Pascha der Judeeërs'. Een vergelijkbare verteltechniek vinden we aan het begin van het Johannesevangelie: na het eerste teken op de bruiloft in Kana (2:1-12) vervolgt de verteller met 'Nabij was het Pascha van de Judeeërs' (2:13). Uitleggers hebben er vaker op gewezen dat het Johannesevangelie zijn structuur onder andere krijgt door de joodse feesten.

⁶ T.L. Brodie, *The Gospel According to John: A Literary and Theological Commentary*, New York/Oxford 1993, 383.

⁷ J. Bastiaens, 'De Messias tussen dood en leven: De belijdenis van Marta en Maria in woord en daad (Joh 11:1-12,19)', *Ezra* 49/2 (2018), 33-44, i.h.b. 33.

De verhaaleenheid 10:22-11:54 begint met de vraag van de Judeeërs: 'Indien u de Christus bent, zeg het ons openlijk', waarna Jezus hen antwoordt dat hij het hun gezegd heeft, maar dat ze het niet geloven. Om vervolgens te spreken van de werken die hij in de naam van de Vader doet, die van hem getuigen. Zij dreigen hem dan te stenigen, omdat ze vinden dat hij zich aan God gelijk maakt, en hem te grijpen, maar hij gaat hun (!) gebied uit. Na 10:22 volgt een tweede geografische bepaling in 10:40: 'Hij vertrok weer naar de overzijde van de Jordaan, naar de plaats waar Johannes het eerst was, toen hij doopte, en verbleef daar.'

Johannes 10:22-11:54 bestaat uit twee delen, met als gemeenschappelijk thema: de dreiging van steniging: een Jeruzalem-deel (10:22-42) en een Betanië-deel (10:42-11:54), die beide eindigen met Jezus die aan zijn belagers zoekt te ontkomen (10:40-42 en 11:54). Johannes 10:40-42 vormt een overgangspassage; het bevat Jezus' reactie op de dreiging van steniging, maar het is ook de intro op 11:1-54.

(2) Johannes 10:22-11:54 wordt door diverse uitleggers gezien als een overgangsdeel tussen het eerste deel dat door veel exegeten 'het boek der tekenen' (1:1-11:54) en het tweede deel, dat 'het boek der heerlijkheid' (11:54-21:25) wordt genoemd, waarin Jezus verheerlijkt zal worden.⁸ Ik houd het voor het slotdeel van het eerste hoofddeel van het Johannesevangelie. In deze verhaaleenheid lopen tenslotte twee lijnen door elkaar heen: het werk dat Jezus aan zijn geliefde Lazarus doet en de aanstaande dood van Jezus, nu het Sanhedrin vastbesloten is om hem te doden. Omdat Jezus Lazarus tot *leven* wekt, willen zijn tegenstanders Jezus *doden*! De climax bij uitstek, de opwekking van Lazarus als het hoogtepunt van Jezus' openbare optreden, vormt de aanzet tot de anticlimax bij uitstek: de dood van Jezus.

(3) Het eerste deel van het Johannesevangelie, 1:1-11:54, wordt vaak gekarakteriseerd als 'het boek der tekenen'. Het kent zeven tekenen: de verandering van water in wijn in Kana (2:1-11); de genezing van de zoon van de hoveling in Kana (4:46-54); de sabbatsgenezing in Jeruzalem (5:1-16); de broodvermenigvuldiging aan de overzijde van de zee van Tiberias (6:1-15); de wandeling op de zee van Tiberias (6:16-25); de sabbatsgenezing van de blindgeborene in Jeruzalem (9:1-41) en de opwekking van Lazarus in Betanië (10:40-11:54). We hebben in de opwekking van Lazarus met het laatste teken van Jezus' openbare optreden te maken. We zeiden hierboven al dat aan die openbaarheid in 11:54 een einde komt. Hoe verhoudt dit laatste teken zich tot de andere? Wat ten opzichte van de andere tekenen opvalt, is dat alleen het laatste verhaalpersonage aan wie het teken voltrokken wordt een naam heeft: Lazarus ('God helpt'); de naam die toepasbaar is op de in de eerdere wonderverhalen niet bij naam genoemde verhaalpersonages die Jezus helpt.⁹ Met tal van uitleggers deel ik de opvatting dat we hier met een hoogtepunt van de serie tekenen van doen hebben.¹⁰ Daarnaast kunnen we zeggen dat het eerste en laatste teken het eerste deel van het Johannesevangelie met elkaar verband houden: aan het slot van het eerste teken wordt gezegd dat hij (=Jezus) zijn heerlijkheid heeft geopenbaard (2:11), aan het begin van het laatste teken wordt gezegd dat de ziekte niet tot de dood is, maar voor de heerlijkheid van God, opdat de Zoon

⁸ R. Michiels, 'De opwekking van Lazarus', *Collationes* 5 (1975), 433-447, i.h.b. 434-435; P. van 't Riet, *Het evangelie uit het leerhuis van Lazarus: Een speurtocht naar de joodse herkomst van het vierde evangelie*, Baarn 1996, 83-86.

⁹ P. Esler & R. A. Piper, *Lazarus, Mary and Martha: A Social-Scientific and Theological Reading of John*, London 2006, 84.

¹⁰ Welck, *Erzählte Zeichen*, 208; Sj. van Tilborg, *Imaginative Love in John* (BIS 2), Leiden 1993, 230-231.

van God erdoor verheerlijkt wordt (11:4).¹¹ Bij het graf in een gesprek met Marta komt Jezus daarop terug: 'Heb ik je niet gezegd, dat, als je gelooft, de heerlijkheid van God zult zien?' (11:40). Deze constructie (*inclusio*) wil de lezer doen weten dat alle tekenen in het kader (!) staan van Gods heerlijkheid. Het Johannesevangelie verschilt hier van de synoptische evangeliën; bij Johannes draait het in de wonderverhalen om de δόξα τοῦ θεοῦ ('de heerlijkheid van God'), waar in de synoptische evangeliën de nadruk ligt op Jezus' ἐξουσία ('gezag') en δύναμις ('macht').

Genre

Een wonderverhaal

Elk wonderverhaal mag verschillen in motiefgebruik, het grondpatroon is steeds hetzelfde: er bestaat een noodsituatie die vervolgens wordt opgeheven. Vaak wordt de noodsituatie aan het begin beschreven en de opheffing van de nood aan het einde van het wonderverhaal. Dat is echter niet altijd zo. De bijzonderheid, specifiek geformuleerd, het wonder, zit daarin dat de verandering gebeurt op een manier die onze eigen menselijke mogelijkheden te boven gaat.¹² Het is die situatie die zich in Johannes 10:40-11:54 voordoet, op basis waarvan met recht gezegd kan worden dat we met een wonderverhaal van doen hebben¹³ (zie ook Ps. 88:11).

Genezingsverhaal of dodenopwekking

Het roept een nieuwe vraag op, en wel met wat voor type wonderverhaal hebben we te maken. Gerd Theißen onderscheidt zes typen: (1) exorcismen; (2) therapieën (genezingswonderen); (3) epifaniën; (4) reddingswonderen; (5) geschenkwonderen en (6) normwonderen.¹⁴ Onder welk type is ons verhaal te rangschikken? Het verhaal laat zich kennen als een dodenopwekking en zo staat het ook onder de uitleggers bekend.¹⁵ Theißen rekent dat niet tot een specifiek type. In een noot merkt hij op dat hij de dodenopwekkingen rekent tot het type van de therapieën.¹⁶ Hij laat niet expliciet weten dat hij Johannes 10:40-11:54 dan wel Johannes 11:1-44 daartoe rekent. Er lijkt wat voor te zeggen om dit verhaal te rekenen tot het type van de therapieën wanneer je het begin van het verhaal in ogenschouw neemt. Het verhaal begint tenslotte met iemand, Lazarus van Betanië, die ziek is (11:1-3). Het verhaal dat als een genezingsverhaal lijkt te beginnen, eindigt echter als een dodenopwekkingsverhaal. Toch zijn er ook uitleggers die de dodenopwekking als een eigen subgenre zien.¹⁷ Een argumentatie daarvoor wordt

¹¹ Zo ook Labahn, *Jesus als Lebensspender*, 382-383.

¹² Riemersma, *Aan de dode een wonder gedaan*, 58.

¹³ Byrne, *Lazarus*, 33-34, waarna hij vervolgens zegt dat we met een dodenopwekking te maken hebben.

¹⁴ Theißen, *Urchristliche Wundergeschichten*, 94-120.

¹⁵ Zie o.a. Stibbe, 'A Tomb with a View', 41.

¹⁶ Theißen, *Urchristliche Wundergeschichten*, 98 (noot 25), is niet de enige; ook anderen rekenen dodenopwekkingen tot het subgenre van de genezingsverhalen. Zo houdt C. Pichon, *Les revivifications en Luc-Actes: Enjeux théologiques et herméneutiques de quatre réécritures (Lc 7,11-17; 8,40-56; Act 9,36-43; 20,7-12)*, Strasbourg 2007, 249.256, de dodenopwekking voor een 'guérison par exemple', in navolging van J.P. Meier, *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus. Volume II: Mentor, Message, and Miracles* (ABRL), New York et al. 1994, 776: 'The dead person is "healed" of the ultimate "sickness", death, and is thus restored or his or her former healthy life.'

¹⁷ Fischbach, *Totenerweckungen*, 28-29; O. Knoch, *Dem, der glaubt, ist alles möglich: Die Botschaft der Wundererzählungen der Evangelien*, Stuttgart 1993, 145; Labahn, *Jesus als Lebensspender*, 441-442; A.J.

alleen door Stephanie Fischbach gegeven.¹⁸ Zij beweert dat dit subgenre eigen karakteristieke motieven heeft zonder echter aan te geven wat de kenmerkende motieven zijn.

Laat de vraag zich misschien ook beantwoorden vanuit Johannes 10:40-11:54? Het is in dit verband van belang om aandacht te schenken aan de reacties van de twee zussen. Direct aan het begin van hun ontmoeting met Jezus zijn hun eerste woorden: 'Heer, als u er was geweest, zou mijn broer niet gestorven zijn' (vv. 21, 32), waarmee zij de indruk wekken dat Jezus hun zieke broer wel had kunnen genezen. Nu hun broer echter dood is, hebben zij geen verwachting meer dat Jezus nog iets zou kunnen betekenen. Daarmee maken de twee zussen dus onderscheid tussen genezing, die Jezus zou kunnen bewerkstelligen, en de dood die voor Jezus, maar niet voor God, een grens vormt. Het zijn niet alleen de twee zussen die zo tegen Jezus aankijken, ook 'enkelen' van de Judeeërs lijken dezelfde opvatting te zijn toegedaan, waarbij zij teruggrijpen op het teken dat Jezus daarvoor heeft verricht (v. 37). Dat Jezus daarover niet alleen een andere opvatting heeft, maar ook in staat is om een dode tot leven te wekken, laat het vervolg zien. Dat brengt mij tot de opvatting: in de visie van Marta en Maria bestaat er een duidelijk onderscheid tussen genezing en dood, op basis waarvan goed verdedigd kan worden dat de dodenopwekking een zelfstandig subgenre is.

Opbouw

Voordat we kijken hoe de verschillende motieven in deze passage hun plaats hebben, moeten we eerst aandacht schenken aan de opbouw van 10:40-11:54. Daarover bestaat onder de uitleggers weinig overeenstemming. Dat zal ook te maken hebben met het feit dat men het criterium dan wel de criteria die men daarvoor hanteert, niet expliciteert. Voor mijn visie op de opbouw laat ik in eerste instantie de geografische aanduidingen met betrekking tot Jezus (en Lazarus) bepalend zijn. Dat brengt mij tot een indeling in zes delen:

Johannes 10:40-42   *Jezus vertrekt naar de overzijde van de Jordaan*

Ik zei hierboven al dat Johannes 10:40-42 een dubbele functie kent; enerzijds vormt het de afsluiting van 10:22-42, anderzijds is het de intro op dan wel het *eerste* deel van 11:1-54. De situatie in Jeruzalem is voor Jezus zo bedreigend geworden nu ze hem dreigen te stenigen, dat hij vertrekt, en wel naar de plaats waar hij zijn openbaar optreden is begonnen: in Betanië, aan de overzijde van de Jordaan (1:19-28). In het Betanië in Judea zal hij zo meteen zijn openbare optreden afsluiten.

Johannes 11:1-3   *Een zieke Lazarus in Betanië*

De verteller doet meer dan alleen de noodsituatie, een zieke Lazarus, schetsen waarmee het verhaal begint. Er wordt daarnaast over betrokkenheid van zijn zussen, Marta en Maria, verteld. Zij zijn het die de ziekte van hun broer aan Jezus berichten. Hun woorden: 'Heer, zie die u liefhebt, is ziek' doen zich voor als een mededeling, ze zijn echter bedoeld als een oproep om ten gunste van Lazarus op treden.

Johannes 11:4-16   *Jezus is 'ter plaatse waar hij was'*

Burke, *The Raising of Lazarus and the Passion of Jesus in John 11 and 12: A Study of John's Literary Structure and His Narrative Theology* (Studies in the Bible & Early Christianity 59), Lewiston 2003, 66.

¹⁸ Fischbach, *Totenerweckungen*, 3-6.

Op het bericht dat Jezus ontvangt (ἀκούσας), volgt een dubbele reactie: (1) een uitspraak waarin hij aangeeft dat de ziekte van Lazarus niet tot de dood is, maar voor de heerlijkheid van God (v. 4) en (2) – opvallend, zeker gezien de intense relatie die er bestaat tussen Jezus en Lazarus, Marta en Maria (v. 5) – een langer durend verblijf ‘ter plaatse waar hij was’ (v. 6). Na deze tweevoudige reactie volgt een gespreksronde met de leerlingen die uit twee onderdelen bestaan, die allebei met ‘daarna’ (μετὰ τοῦτο) beginnen: (1) het eerste onderdeel staat in het kader van Jezus’ voorstel dan wel oproep om naar het gevaarlijke Judea te gaan (vv. 7-10) en (2) het tweede onderdeel gaat over het gaan van Jezus om Lazarus uit zijn slaap te halen (vv. 11-16).¹⁹

Johannes 11:17-37 Jezus komt aan

Het vierde deel begint met de aankomst van Jezus in Judea, bij Betanië. De lezer krijgt van de verteller direct daarna niet alleen een bevestiging dat Lazarus ook inderdaad gestorven is, maar ook al begraven. Hij ligt zelfs al vier dagen in het graf! Dit deel bestaat uit twee rondes: 11:17-27 en 11:30-37; ze worden door gesprekken eerst van Marta en dan van Maria met Jezus gekenmerkt, gesprekken die inzetten bij de teleurstelling dat hij te laat is gekomen. Beide rondes beginnen met een plaatsbepaling van Jezus (vv. 17, 30), die gevolgd wordt door een mededeling over het troosten van Marta en Maria (vv. 19, 31). Beide rondes worden in 11:28-29 met elkaar verbonden.

- (a) komst van Jezus (vv. 17-19)
- (b) komst en gesprek van Marta bij Jezus (vv. 20-27)
- overgang van Marta naar Maria (vv. 28-29)
- (a') nog niet komst van Jezus in het dorp (vv. 30-31)
- (b') komst en gesprek van Maria bij Jezus (vv. 32-37)

Johannes 11:38-53 Jezus komt bij het graf

Als Jezus bij aankomst bij het graf een oproep doet om het graf te openen, confronteert Marta hem met een weinig aangename situatie die dan zal optreden. Met de opwekking van Lazarus (v. 44) gebeurt wat Jezus zelf eerder heeft aangekondigd (v. 11). Wat een lezer zal opvallen, is dat elke reactie van Lazarus zelf, en/of van zijn zussen ontbreekt. Lazarus mag dan een goede vriend zijn, ze wisselen echter onderling geen woord uit!²⁰ De evangelist meldt alleen de reactie van ‘velen van de Judeeërs’: ze kregen geloof in hem, als ook waar dit wat hij gedaan heeft op uitloopt: een vastbesloten Sanhedrin om hem (Jezus) vanaf die dag te doden.

Johannes 11:54 Jezus vertrekt ... en verblijft in de stad Efraïm

Het zesde deel bestaat uit twee afsluitende zinnen, waarin verteld wordt dat aan het openbare optreden van Jezus een einde is gekomen. De reden van zijn vertrek wordt niet expliciet verteld, maar ook van dit weggaan zal de lezer vermoeden dat het te maken heeft met de dreiging dat hij voortijdig gedood zal worden. Dit laatste (11:54) en het eerste deel (10:40-42) vormen een *inclusio*: door weg te gaan uit Jeruzalem, respectievelijk uit Betanië, ontsnapt Jezus aan zijn belagers.

¹⁹ Zie voor het ‘gaan’ (in verschillende Griekse verba) als motiefwoord in het gesprek van Jezus met de leerlingen, Sj. van Tilborg, ‘Jezus en Lazarus’, *Ons Geestelijk Leven* 52 (1975), 93-106.

²⁰ L. van Kampen, *Jezus volgens Johannes: Meelezen met de evangelist*, Heerenveen 2016, 207.

Grondpatroon

Vóór het onderzoek naar de motieven in Johannes 10:40-11:54 wil ik eerst aandacht schenken aan wat Gerd Theißen 'Das Kompositionsgefüge der Motive' heeft genoemd. Theißen noemt er vier: Einleitung, Exposition, Zentrum en Schluß. Stephanie Fischbach past ze toe op het johanneïsche dodenopwekkingsverhaal dat ze eerder heeft afgebakend als 11:1-44: (1) inleiding: 11:1-3a; (2) expositie: 11:3b-38; (3) centrum: 11:39-44a; (4) slot: 11:44b-f. Dat we hier met een problematisch schema van doen hebben wordt op diverse plaatsen duidelijk. Allereerst met betrekking tot 11:3, waarvan de eerste zin onder 'inleiding' valt en de rest van het vers onder 'expositie'. Eenzelfde merkwaardige scheiding vindt plaats in 11:44, waarvan de eerste zin onder het 'centrum' valt en de rest onder 'slot'. Eigenlijk laat Fischbach goed zien dat het vierdelige schema niet goed toepasbaar is. Hier wreekt zich trouwens ook de door Fischbach voorgestelde afbakening, aangezien de reactie op wat Jezus gedaan heeft (vv. 45-46), hierin niet is meegenomen.

In mijn proefschrift heb ik een mijns inziens meer werkbaar, driedelig basisschema voor een wonderverhaal voorgesteld: (1) begin: noodsituatie; (2) midden: optreden van de wonderdoener; (3) slot: opheffing van de noodsituatie.²¹ In dit verhaal gaat het anders. Er mag zich aan het begin een noodsituatie voordoen (vv. 1-3), direct vindt een 'Verelendung' plaats met de dood van Lazarus. Het is een vertelwijze die een evangelielezer(es) kent van het verhaal van de twaalfjarige dochter van Jairus, die ook eerst ziek was, maar daarna sterft. Jezus krijgt daar echter onderweg bericht van (Mar. 5:22-43 // Luc. 8:40-56). De situatie wordt vervolgens nog dramatischer, wanneer verteld wordt dat Lazarus al vier dagen in het graf ligt (vv. 17, 39).

Het midden bestaat meestal uit het optreden van de wonderdoener op de bestemde plaats. In Johannes 11 wordt de wonderdoener twee keer opgehouden: eerst door de leerlingen (vv. 7-16) en daarna door de twee zussen (vv. 20-37). De leerlingen doen dat door het gesprek aan te gaan over zijn gang naar het gevaarlijke Judea. Marta en Maria doen dat door het gesprek met Jezus aan te gaan over zijn in hun ogen te late komst. Kortom, de evangelist problematiseert hier de noodsituatie, zoals hij ook de komst van de wonderdoener problematiseert door er een veel te late komst van te maken.

Dit alles heeft tot gevolg dat de opheffing van de noodsituatie niet direct volgt op de noodsituatie. Hier gebeurt dat pas in het *vijfde* deel, als Jezus bij het graf komt (vv. 38-53). Kijken we naar het wonder zelf, dan zien we, nadat hij eerst opgeroepen heeft om de steen op te heffen, Jezus met luide stem schreeuwen, passend bij de verregaande staat van de dood waarin Lazarus zich bevindt. Uit het feit dat een dode aan die stem gehoor geeft, kan de lezer niet anders opmaken dan dat we hier met de stem van (de zoon van) God van doen hebben (5:25, vgl. Rom. 4:17).

Motieven

Het vormkritisch onderzoek dat Theißen op de nieuwtestamentische wonderverhalen heeft uitgevoerd, heeft tot het onderscheiden van drieëndertig motieven geleid.²²

²¹ Riemersma, *Aan de dode een wonder gedaan*, 58.

²² Zie voor alle motieven Theißen, *Urchristliche Wundergeschichten*, 82-83. Fischbach, *Totenerweckungen*, 26-46, onderscheidt zesenvestig motieven.

Toegepast op Johannes 10:40-11:54, uitgaande van mijn basisschema en scène-indeling, levert dat het volgende beeld op:²³

Begin

vv. 1-3: het optreden van de zieke (3) + het sturen van een bericht hierover (5);
 vv. 4-16: verzwaring van de noodsituatie: Lazarus is gestorven (9), aankondiging van de gang van de wonderdoener naar de dode, maar ook kritiek op deze gang (15);

Midden

vv. 17-37: komst van de wonderdoener naar het dorp (vgl. 1), verwijt van Maria en Marta aan de wonderdoener dat hij te laat is (15), aanwezigheid van de menigte bij Maria thuis (2), neervallen van Maria (10), woede van de wonderdoener (17), toespreken door de wonderdoener (18).

Slot

vv. 38-53: komst van de wonderdoener bij het graf (1), scepsis van Marta (14), gebed (25), wonderwerkend woord (24), gehoorgeven aan de schreeuw van de wonderdoener en demonstratie (26,27), ontslag (28), uiting van geloof (31), verder vertellen (33) en afwijzende reactie van de kant van het Sanhedrin en Kajafas (32).

Het mag direct duidelijk zijn: de evangelist vertelt het verhaal niet strikt volgens Theißen's volgorde van de motieven. Het ene motief krijgt ook duidelijk meer verteltijd dan het andere.

Zo neemt het motief van het 'komen van de wonderdoener' in het verhaal een buitengewoon grote plaats in (vv. 4-37). Dit komen is gevuld met gesprekken, in twee rondes met de leerlingen (vv. 7-10 en vv. 11-16), en in twee rondes met de zussen van Lazarus, Marta en Maria (vv. 20-27 en vv. 31-37). Deze gesprekken mogen dan de voortgang van de handeling remmen,²⁴ ze spelen wel een centrale compositorische rol.²⁵ Het grootste gedeelte van de eerste ronde wordt in beslag genomen door de ontmoeting en het gesprek van Marta met Jezus (vv. 20-29), in de tweede ronde is dat de ontmoeting en het gesprek van Maria met Jezus. Helemaal aan het begin zet de verteller hen neer als zussen van Lazarus; het bericht aan Jezus wordt gezamenlijk gestuurd. Als Jezus eenmaal bij het dorp gekomen is, treden ze niet gezamenlijk op. Marta gaat op eigen initiatief naar Jezus toe, Maria gaat pas naar Jezus toe, en wel snel, als ze door Jezus geroepen wordt. Waarin ze wel weer overeenkomen, is hun eerste opmerking tegen Jezus: 'Heer, als u hier geweest was, zou mijn broer niet gestorven zijn' (vv. 21, 32). De evangelist kan hen op deze manier als twee verschillende, maar voor de lezer wel herkenbare geloofstypen in hun houding ten opzichte van de grote vragen rond leven en dood neerzetten:²⁶ Marta als een meer beschouwende, Maria als een meer praktisch geloofstype. Diverse uitleggers zijn van opvatting dat dit gedeelte het hart van het opwekkingsverhaal vormt. Daar valt wat

²³ Tussen haakjes zet ik steeds het nummer van het motief zoals dat bij Theißen, *Urchristliche Wundergeschichten*, 82-83 is te vinden.

²⁴ Welck, *Erzählte Zeichen*, 208.231; F. Zeilinger, *Die sieben Zeichenhandlungen Jesu im Johannesevangelium*, Stuttgart 2011, 153, spreekt van het motief van 'Verzögerung' resp. 'Behinderung'.

²⁵ Welck, *Erzählte Zeichen*, 213.

²⁶ Vgl. Byrne, *Lazarus*, 85: 'In the contrasting figures of Martha and Mary the evangelist addresses the human situation of all who are dismayed at the prospect or actuality of death'; Brodie, *The Gospel According to John*, 386: Marta and Mary show the two basic possibilities open to everyone who is faced with bitter loss – to rise above the bitterness or to sink into unrestrained mourning.'

voor te zeggen, maar dan niet omdat we in Marta en Maria met betrouwbare typen van geloof te maken hebben. Francis Moloney heeft erop gewezen dat Jezus hun geloof, hoe herkenbaar ze als typen voor de lezer(es) ook mogen zijn, kritisch onder de loep neemt.²⁷ Basis daarvoor is de tweevoudige, raadselachtige, want tegenstrijdig aandoende uitspraak in 11:25-26: 'Ik ben de opstanding en het leven. Wie in mij gelooft, zal, ook al is hij gestorven, leven. Eenieder die leeft en in mij gelooft, zal in eeuwigheid niet sterven.'²⁸

Wat uit bovenstaande onderscheiding van motieven duidelijk wordt, is dat Fischbach en anderen ten onrechte uitgaan van 11:1-44. Daardoor missen zij niet alleen het motief van de afwijzing dat aan het eind een grote plaats inneemt (vv. 46-53). Maar belangrijker is nog dat dan de *pointe* van het verhaal wordt gemist: dat het levenwekkend handelen van Jezus tot zijn eigen dood leidt.²⁹ Een nog diepere peiling is: wat hier gebeurt, is dat Jezus hier zijn leven inzet voor zijn vriend(en) (15:13).

Kijken we naar 'Das Feld der Motive'³⁰, dan zien we dat de drie 'grenzbetonende Motive' (1. Erschwernis, 2. Mißverständnis, Skepsis, Spott, Kritik, 3. Ablehnde Reaktion) sterk domineren (zie de forse verteltijd die ermee ingenomen wordt, op belangrijke plaatsen in het verhaal: in het centrum en aan het einde): de verzwaring aan het *Begin*, de kritische reacties van Marta en Maria op de verzwaarde situatie in het *Midden* (vv. 17-37) en de afwijzende reactie van de kant van het Sanhedrin en Kajafas aan het *Slot* (vv. 47-53). De 'grenzüberbietende Motive' (1. Zuspruch, Argumentation, 2. Initiative Wunderhandlung)³¹ liggen niet alleen aan de kant van de wonderdoener, maar ook aan de kant van Lazarus. De reactie van de dode Lazarus op Jezus' stem moet als een derde 'grenzüberbietendes Motiv' gezien worden.

De 'grenzbetonende' en de 'grenzüberbietende Motive' staan sterk tegenover elkaar; zij zorgen dan ook voor grote spanning waardoor Johannes 10:40-11:54 gekenmerkt wordt.

Conclusies

(1) In de genrekritiek bestaat verschil van opvatting of de dodenopwekking tot het genre van de genezingsverhalen behoort dan wel een eigen subgenre vormt. In dit onderzoek heb ik laten zien dat er goede, tekstinterne redenen zijn om het dodenopwekkingsverhaal als een zelfstandig subgenre te beschouwen. Zo maken Marta

²⁷ Zie F. Moloney, 'The Faith of Martha and Mary: A Narrative Approach to John 11,17-40', *Bib* 75 (1994), 471-493; F. Moloney, 'Can Everyone be Wrong? A Reading of John 11.1-12.8', *NTS* 45 (2003), 505-527. Moloney keert zich in beide artikelen sterk tegen de gedachte, die door velen (onder wie S.M. Schneiders, 'Death in the Community of Eternal Life: History, Theology and Spirituality in John 11', *Int* 41 (1987), 44-56, i.h.b. 52-53) is geuit, dat Marta op grond van haar belijdenis (11:27) als een voorbeeld tot navolging dient; Welck, *Erzählte Zeichen*, 214-226; R. Zimmermann, 'The Narrative Hermeneutics of John 11: Learning with Lazarus How to Understand Death, Life, and Resurrection', in: C.R. Koester & R. Bieringer (ed.), *The Resurrection of Jesus in the Gospel of John* (WUNT 222), Tübingen 2008, 75-101, i.h.b. 90-95.

²⁸ Zie voor een heldere uitleg van deze verzen Moloney, 'The Faith of Martha and Mary', 476-477; Hofius, 'Die Auferweckung des Lazarus', 26-29; W.J.C. Weren, 'Death and Beyond in the Fourth Gospel: Conflicting Views in the Lazarus Story (John 11,1-53)', in: J. Verheyden *et al.* (ed.), *Studies in the Gospel of John and its Christology*, Fs. G. van Belle (BETL 265), Leuven 2014, 257-274, i.h.b. 266-269.

²⁹ Stibbe, 'A Tomb with a View', 50, spreekt van 'the profoundest irony': 'the fact that Jesus' act of giving life leads to his life being taken away from him'.

³⁰ Theißen, *Urchristliche Wundergeschichten*, 86.

³¹ Theißen, *Urchristliche Wundergeschichten*, 87, plaatst de 'Pneumatische Erregung' ten onrechte aan de kant van de 'grenzbetonende Motiven', ze horen ook bij grenzüberbietende Motive'.

en Maria verschil tussen ziekte en dood. Zij zijn van mening dat Jezus een zieke Lazarus wel had kunnen genezen, maar dat hij geen macht heeft over de dood. Ik merk daar bij op dat de twee subgenres, genezingsverhaal en dodenopwekking, wel nauw bij elkaar horen; wat als een genezingsverhaal begint, eindigt tenslotte nog wel eens als een dodenopwekking.

(2) Het verhaal van de opwekking van Lazarus (10:40-11:54) vormt het slot en de climax van het eerste hoofddeel van het Johannesevangelie (1:1-11:54). Dit eerste hoofddeel wordt gekenmerkt door een zevental tekenen/wonderen (waar Johannes geen enkel teken deed). Het verhaal van de opwekking van Lazarus is het laatste tekenverhaal van het eerste hoofddeel. Dit dodenopwekkingsteken is dan ook te beschouwen als het ultieme wonderverhaal.³² De dood wordt tenslotte als het ultieme einde beschouwd waaruit geen enkele redding mogelijk is (zie ook Job 7:9; Ps. 88:11; vgl. Ps. 115:17; Jes. 38:18) in tegenstelling tot ziekte.

(3) De genrebepaling van het Lazarus-verhaal als een wonderverhaal heeft er ten onrechte toe geleid om Johannes 11:1-44 dan wel 11:1-46 te beschouwen als een tekstuele eenheid. De verzen 45-53 horen nog bij het verhaal; het betreft hier de tweevoudige, verdeelde reactie op 'wat hij/Jezus gedaan heeft'. Het verhaal staat ingeklemd tussen 10:40-42 en 11:54, twee passages die vertellen dat Jezus een voortijdige, dreigende dood zoekt te ontlopen.

(4) 'De opwekking van Lazarus' is een buitengewoon lang verhaal in vergelijking met de synoptische dodenopwekkingsverhalen. De opwekking neemt in Johannes 10:40-11:54 een centrale plaats in, ze vormt de centrale gebeurtenis, maar ze staat wel in een groter verband. De evangelist laat in dit verhaal zijn lezers reflecteren op de grote vragen van dood en leven. De zelfopenbaring van Jezus (11:25-26), uitgesproken in het gesprek met Marta, vormt daarin een eerste essentieel moment.³³ Daarin laat hij zijn hoorder weten dat opstanding der doden geen uitsluitend eschatologische zaak is. Dat hij de opstanding in eigen persoon is, blijft niet een uitspraak van Jezus, maar wordt zichtbaar in de opwekking van Lazarus. De opwekking functioneert als bewijs van de uitspraak. Het verhaal kent nog een tweede essentieel moment. En dat betreft het opmerkelijke feit dat zijn levenwekkend handelen aan Lazarus, zijn laatste openbare daad, als reactie het besluit van het Sanhedrin oproept om hem te doden. De opwekking van Lazarus vormt het medium tussen die twee momenten.

(5) Het vormkritisch onderzoek naar de motieven heeft laten zien dat één van de motieven die buitengewoon veel verteltijd krijgt, het 'komen van de wonderdoener' is. Die ruimte wordt gevuld door gesprekken, eerst tussen Jezus en de leerlingen over de omgang met een dreigende dood (vv. 7-16) en daarna tussen Marta en Maria: over de vraag of de dood echt het definitieve einde is (vv. 17-37).

(6) Er doet zich een duidelijke grens voor tussen enerzijds de leerlingen en Jezus' geliefden, Marta en Maria, en anderzijds Jezus. 'Grenzbetonende Motive' doen zich vooral voor aan de kant van de leerlingen en de twee zussen van Lazarus. 'Grenzüberbietende Motive' ziet een lezer(es) allereerst bij Jezus, maar ook bij Lazarus. Hij reageert ten slotte

---

³² R. Hakola, 'A Character Resurrected: Lazarus in the Fourth Gospel and Afterwards', in: D. Rhoads (ed.), *Characterization in the Gospels: Reconceiving Narrative Criticism* (JSNT Sup. Series 184), Sheffield 1999, 223-263, i.h.b. 228: 'But Jesus' last sign surpasses his earlier signs in magnificence'; Brodie, *The Gospel According to John*, 383 spreekt van 'the ultimate crisis', die, zou ik zeggen, dan ook om een ultiem wonder vraagt.

³³ Zo o.a. Byrne, *Lazarus*, 1991, 32; Lee, *The Symbolic Narratives of the Fourth Gospel*, 1994, 203; Hakola, 'A Character Resurrected', 225; Brodie, *The Gospel According to John*, 393, spreekt van 'a climactic moment. Never before in the gospel has the idea of resurrection been spelled out so clearly.'

op Jezus' schreeuw tegen hem: 'Lazarus, kom hier, eruit!' Het roept herinnering op aan woorden die Jezus na de genezing van een zieke in Jeruzalem, bij het bad Betesda, heeft gesproken: 'Amen, amen, ik zeg jullie, het uur komt en is nu dat de doden naar de stem van de Zoon van God zullen horen, en die haar horen, zullen leven.'

(7) Een motief in wonderverhalen dat bij Theißen weinig aandacht krijgt, is dat van het geloof. In de synoptische evangeliën is het geloof diverse malen voorwaarde voor het wonder. Dat is bij Johannes anders. In 10:40-11:54 wordt aan 'geloven' opvallend veel aandacht besteed (10:41; 11:15,25,26,27,40,42,45,48). En dat is ook, zo geeft Jezus zelf aan, het doel van de opwekking: dat de menigte die het meemaakt, tot geloof komt dat de Vader hem gezonden heeft, of anders gezegd dat hij de Zoon van God is. Direct na de opwekking keert het thema van het geloof terug: in de vorm van de reactie op het wonder (v. 45). Daar draait het wonder van de opwekking van Lazarus dan ook om: dat mensen tot geloof in hem komen.

Dr. N.A. Riemersma is emeritus-predikant van de Protestantse Kerk in Nederland, docent Nieuwe Testament in de cursus Theologie voor Geïnteresseerden in Den Haag en Bijbelwetenschapper.

Dit artikel is verschenen in *Kerk en Theologie* 73/2 (2022), 173-188.